

Slezina, černá žluč a melancholie v historických lékařských textech

Barbora Bazalková

Úvod

V rámci této studie bych svou pozornost chtěla zaměřit na slezinu jakožto orgán, který byl po velmi dlouhou dobu v lékařských textech spojován s melancholií (a do určité míry i s hypochondrií), kde zaujímal privilegované místo, a na jejím příkladu sledovat, jak tyto texty pracovaly se spojením fyzického těla a onemocněním, které se nejintenzivněji a nejčastěji projevovalo skrze psychiku jedince – ať už se jednalo například o extrémní emoční projevy (jako bylo zoufalství – jakožto extrémní forma smutku) či o určité formy chování (zde je asi nejmarkantnější často zmiňovaná „touha“ po samotě – oddělování se od místní komunity). Domnívám se, že zaměření na konkrétní orgán představuje zajímavý a dosud nepříliš prozkoumaný rámec, prostřednictvím něhož je možné téma melancholie zkoumat.

Slezina v medicíně do 16. století

Slezina byla od dob antické medicíny až do 16. století v zásadě chápána jako místo, ve kterém vzniká černá žluč (dále melancholé), a které ji pak dále zprostředkovává tělu. Toto je velmi důležitá skutečnost pro další hodnocení sleziny, neboť melancholé byla tradičně vnímána jako jedna z možných (a častých) příčin melancholie a stejně tak lidé, u kterých převažoval melancholický temperament¹, byli považováni za náchylnější k melancholii. A podobně jako tomu bylo u samotné melancholé, byla i slezina medicínou vnímána jako dost problematická, náchylná k nejrůznějším onemocněním nebo poruchám ve fungování. V takovém stavu tak představovala riziko pro nezdravé šíření melancholé (a s ní spojených melancholických výparů) v lidském těle.

¹ V lidském těle se pohybovaly čtyři tělní tekutiny, které pak tvořily základ k teorii o temperamentech – kombinace těchto šťáv, které měly určovat vlastnosti daného jedince, a kromě toho také třeba jeho náchylnost k určitým onemocněním. I když dnes jsou nejznámější čtyři temperameny – sangvinický, flegmatický, melancholický a cholerický, Galén těchto kombinací určil devět, přičemž ve čtyřech převažovala jedna z tělesných šťáv, v dalších čtyřech se jednalo o kombinaci dvou navzájem se doplňujících tekutin a poslední, ideální temperament představoval vyváženou kombinaci všech tekutin.

Není přesně známo, kdy antická medicína poprvé spojila slezinu s melancholé, ale Galén už s tímto propojením pracoval jako se známým a samozřejmým.² Zaměříme-li se pak na nejstarší zmínky o slezině jako takové, nalezneme především popisy orgánu, který je určitým způsobem funkčně propojen s játry. Zmínky o tomto spojení lze nalézt již v *Corpus Hippocraticum*, Platón pak slezinu označuje jako orgán sloužící k očistě jater a Aristotelés ve slezině (a játrech) spatřuje orgán, který připravuje výživnou směs pro tělo ze strávených pokrmů.³ Rufus z Efezu dokonce odmítá, že by slezina plnila jakoukoliv funkci, Galén pak zastává názor (kterým se odvolává na údajnou autoritu Hippokrata), kde slezina představuje v podstatě škodlivý orgán, který se v lidském těle projevuje především svými „poruchami“, při nichž tělo zásobuje škodlivými látkami. Zároveň zmiňuje, že pokud dojde k poruše fungování sleziny, krev, která se zde nachází (a kterou má slezina čistit) se „kazí“, kvůli čemuž pak tělo získává „špatnou barvu“.⁴ Společně s krví měla slezina podle Galéna očišťovat i melancholé (která se do sleziny dostávala skrze játra). Podobně jako u krve, pokud došlo k poruše ve fungování sleziny nebo pokud tělo nevyloučilo zbytky tohoto očišťovacího procesu, mohla melancholé způsobovat problémy a dále se ve slezině „kazit“.⁵ Byla to právě tato zbytková směs, která způsobovala (nejčastěji skrze výpary stoupající tělem) melancholické onemocnění. Je také na místě zmínit, že k poruchám fungování sleziny mohlo dojít několika způsoby – určitý vliv se přiznával dědičnosti, nejčastěji se ovšem jednalo o následek špatné životosprávy.

Výše nastíněné teorie týkající se role sleziny a jejího fungování byly platné i během středověku a k dalšímu výraznějšímu posunu došlo až v renesanci a to zvláště díky nové interpretaci řeckých a latinských lékařských textů. I když je zde slezina stále pevně spojena s melancholé (toto spojení například potvrzuje ve svém díle *De humani corporis fabrica* i Vesalius, který slezinu označuje jako orgán očišťující krev od melancholé), nyní už se nejedná o místo, kde melancholé vzniká, ale pouze prostředí, které je k udržování melancholé nejvhodnější, popř. pokud se

² JOUANNA, Jacques: *Greek Medicine from Hippocrates to Galen: Selected Papers*. Leiden, 2012, s. 231.

V článku pojednávajícím o vývoji anatomie a fyziologie sleziny, autora George K. Paraskevase se objevuje zmínka o tom, že již Hippokratés měl ve svém díle *O nemocech IV* spojovat čtyři tělní tekutiny s určitými orgány. Konkrétně se jednalo o spojení krev – srdce, hlen – hlava, žluč – játra a voda (která zde nahrazuje černou žluč a jedná se tak o jedno ze strašných pojetí humorální teorie) – slezina. Toto tvrzení je ovšem do jisté míry v rozporu s teorií, kterou J. Jouanna prezentoval ve své práci *Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, kde uvádí, že v *Corpus Hippocraticum* ještě k podobnému spojení mezi orgány a tělními tekutinami nedošlo – jako příklad zde Jouanna uvádí spis *O přirozenosti člověka*. Zmínku o propojení Hippokratovy humorální teorie a sleziny jsem našla také i v krátkém příspěvku věnovaném historii splenektomie: DIOGINI, Rinzo et. al.: *History of splenectomy*. International Journal of Surgery, 2013, 11 (1), s. 42–43.

³ PARASKEVAS, George K. et. al.: *Knowledge of the anatomy and physiology of the spleen throughout Antiquity and the Early Middle Ages*. Anatomical Science International, 2016, 91 (1), 43–55, zde s. 46–47.

⁴ Tamtéž, s. 49–50.

⁵ MCCLUSKY, David A. III. et. al.: *Tribute to a Triad: History of Splenic Anatomy, Physiology and Surgery – Part I*. World Journal of Surgery, 1999, 23, s. 314.

pracovalo s teorií, že melancholé ve slezině skutečně vzniká, tak se jednalo o zbytek procesu očišťování krve, přičemž slezina melancholé využívala ke své vlastní výživě.⁶ Nejednalo se tedy o melancholé v pravém slova smyslu.

Slezina, melancholé a černá žluč ve vybraných raně novověkých lékařských textech

Nyní bych se chtěla zaměřit na konkrétní raně novověké anglické lékařské prameny, kterým se detailněji věnuji ve své bakalářské a diplomové práci a propojit je s výše nastíněným vývojem ve vztahu sleziny, melancholé a také s rolí, kterou pak slezina hrála v chápání melancholie a hypochondrie. Jedná se o texty, které byly v době svého vzniku velmi vlivné a hojně používané – jako tomu bylo například u Du Laurence. Zároveň jsem zvolila takové texty, které melancholii zkoumají z různých úhlů.

Tím nejstarším pramenem (kterému jsem se podrobněji věnovala právě ve své bakalářské práci⁷) je *A Treatise of Melancholie* lékaře a později duchovního, Timothie Brighta, poprvé vydaná v roce 1586.⁸ Bright se zde slezině věnuje pouze velmi okrajově – jednak když v jedné větě zmiňuje, že úkolem sleziny je očišťovat krev od melancholé, o něco podrobněji se pak věnuje poruchám fungování sleziny. Tyto poruchy vznikají buď důsledkem přirozené slabosti tohoto orgánu v těle jedince – jedná se o situaci, kde se člověk narodil s velmi slabou slezinou náchylnou k poruchám. K poruchám fungování sleziny pak mohlo nastat ještě v důsledku nějaké „překážky“, která slezině ve správně funkci bránila – zde má Bright pravděpodobně na mysli potíže způsobené špatnou životosprávou, kdy slezina není schopná kvalitně očistit krev od zbytků melancholé, jež se do ní dostaly právě nevyváženou životosprávou. Výše zmíněné potíže jsou popsány v několika kapitolách a to v kontextu toho, když Bright vysvětluje, jak mohou v těle vznikat přebytky melancholé. Považuji za důležité také zmínit, že Bright melancholé jako takovou vnímal ve dvou formách – jako nedílnou součást výživy (tuto formu Bright označoval jako přirozenou melancholé), anebo jako výměšek, který vznikl ve slezině jakožto produkt vstřebávání výživných látek (nepřirozená melancholé). V ideálním případě měl

⁶ Tamtéž, s. 316, také JACKSON Stanley W.: *Melancholia and Depression from Hippocratic Times to Modern Times*. London, 1990, s. 43.

⁷ BAZALKOVÁ, Barbora: *Melancholie v díle lékaře Timothie Brighta*. Olomouc, 2024.

⁸ BRIGHT, Timothie: *A Treatise of Melancholie*. London, 1586.

tento výměšek dál putovat do břišní dutiny a být vyloučen z těla. Pokud se tak ale nestalo, vznikala zde jedna z možných příčin melancholického onemocnění.⁹

Opět zde musím podotknout, že se v tomto pojetí nejedná o „pravou“ melancholé – tedy jednu ze čtyř tělních tekutin, ale o zbytkovou formu jednoho z tělních procesů. Jinými slovy, Bright už slezinu nechápe jako místo, kde by měla tato tělní tekutina jako taková vznikat a být pak dál distribuovaná do dalších částí lidského těla, ale jako orgán, který je jako jediný schopný nejenom melancholé přijmout a vyčistit z krve – ale být z ní (a z jejích zbytků) vyživován, a to v kontrastu s ostatními orgány, které jsou vyživovány mnohem kvalitnější a vhodnější krví.

Ve své bakalářské práci jsem dílo Timothieho Brighta srovnávala s dílem francouzského lékaře André du Laurens, které bylo vydáno v roce 1594 a do angličtiny přeloženo v roce 1599 lékařem Richardem Surphletem, a které se ve své době těšilo značné popularitě. Při zkoumání role sleziny jsem se proto zaměřila i na toto dílo,¹⁰ přičemž hlavním předmětem mého zájmu bylo propojení mezi slezinou, melancholé a melancholií a případné odlišnosti či návaznosti v přístupu du Laurens ve srovnání jednak s dílem Timothieho Brighta, ale také s výše nastíněným vývojem obecně.

Slezinu du Laurens zmiňuje v souvislosti s jednou konkrétní formou melancholického onemocnění, které podle něj vzniká v břišní dutině (konkrétně zmiňuje slezinu, játra a mesenterium), a kterou nazývá jako „windie melancholie“ (vzdušnou melancholii) nebo jako „hypochondriake“ (hypochondrium), jež má několik stupňů závažnosti, obecně ji však du Laurens popisuje jako ten nejméně vážný druh melancholie.¹¹

Zabýváme-li se raně novověkou melancholií, je v podstatě nemožné nezmínit přelomovou práci Roberta Burtona, *The Anatomie of Melancholy*,¹² jež byla poprvé vydána v roce 1621, a která se od doby svého vzniku dočkala mnoha dalších (rozšířených) vydání a zpracování, z nichž několik vzniklo ještě za Burtonova života, včetně toho, s nímž pracuji v tomto příspěvku.¹³ V rámci této studie není cílem komplexní analýza Burtonova díla, ale opět se zde zaměřuji spíše na to, jak Burton popisoval slezinu – a to ať už samu o sobě nebo ve spojitosti s melancholií.

⁹ Tamtéž, s. 30–32.

¹⁰ DU LAURENS, André: *A discourse of the preservation of the sight: of melancholike diseases; of rheumes, and of old age. Composed by M. Andreas Laurentius, ordinarie phisition to the King, and publicke professor of phisicke in the Vniversitie of Mompelier. Translated out of French into English, according to the last edition, by Richard Surphlet, practitioner in phisicke.* London, 1599.

¹¹ Tamtéž, s. 88–89, 125.

¹² BURTON, Robert: *The Anatomie of Melancholy.* Oxford, 1638.

¹³ V této práci bylo použito čtvrté, rozšířené vydání z roku 1638.

V jedné z prvních kapitol *The Anatomie* Burton definuje melancholé jako chladnou, suchou, hustou, černou (tmavou) a kyselou tekutinu, jež je odpornou („*faeculent*“) součástí výživy, a která je očišťována ve slezině. Tuto tekutinu Burton také vnímá jako „vyvažovač“ krve a žluči, kde měla melancholé za úkol tyto dvě tekutiny udržovat pospolu, aby mohly vyživovat tělo.¹⁴ Dále se Burton podrobněji věnuje slezině v kapitolách popisujících části lidského těla. Pro tuto studii je zásadní jeho popis břišní dutiny, kterou Burton popisoval jako prostor sloužící jednak k přípravě výživy, ale také jako místo, odkud jsou odváděny nepotřebné zbytky. Burton také v břišní dutině určil tři zásadní části – vyšší, střední a nižší, přičemž slezina a játra se nacházely ve vyšší břišní dutině, kterou Burton označuje za hypochondrickou a také s ní, stejně jako du Laurens,¹⁵ spojuje „*hypochondriacall melancholy*“.¹⁶ Slezinu jako takovou Burton popisuje jako houbovitý orgán, který do sebe nasává melancholé (jež slouží jako výživa sleziny), přičemž nepotřebné zbytky melancholé slezina vylučuje do ostatních částí břišní dutiny, kde mají tyto zbytky buď podporovat chuť k jídlu, a nebo být jako exkrementy vyloučeny z těla.¹⁷

Dál Burton slezinu zmiňuje již v kontextu samotného melancholického onemocnění. Vysvětluje, že v podstatě neexistuje žádný orgán, který by ve svém poškozeném stavu nemohl způsobovat melancholii, a vyjmenovává ty nejtypičtější příklady: mozek, srdce, játra, slezinu, břicho („*midriff*“ a „*stomach*“), dělohu, pylorus (zúžená, koncová část žaludku, jíž žaludek přechází do dvanáctníku), „*mirache*“ a „*aurelanus*“. Opět zde zmiňuje i „*hypochondriacall melancholy*“, kterou on sám považuje za nejčastější, ale také nejzávažnější formu melancholie a rozchází se tak s autoritou du Laurence, který tento druh melancholie považoval za vcelku mírný a snadno léčitelný. Jako vnitřní příčinu tohoto typu melancholie Burton uvádí problémy ve slezině, játrech, pyloru, děloze, bránici, mezenterických žilách a „*stopping of issues*“, čímž měl Burton s největší pravděpodobností na mysli překážky v proudění krve (zde se opět odvolává na autoritu du Laurence).¹⁸

¹⁴ BURTON, Robert: *The Anatomie*, s. 15.

¹⁵ Zdá se mi jako velmi pravděpodobné, že Burton nejenom du Laurence znal, ale že ho také uznával jako autoritu. V následujících kapitolách, kde se Burton věnuje dělení melancholického onemocnění, du Laurence i přímo cituje (*The Anatomie of Melancholy*, s. 35). Tato pasáž také začíná slovy: „*The most received division [of melancholy] is into three kinds*“. Tímto výrokem Burton naznačuje jednak rozšířenost tohoto vnímání melancholie, zároveň svým odkazem na autoritu du Laurence a používáním tohoto dělení melancholie ukazuje svůj minimálně částečný souhlas s du Laurensovými teoriemi.

¹⁶ BURTON, Robert: *The Anatomie*, s. 17–18.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Tamtéž, s. 174, 176–177.

I když se dílo francouzského lékaře Jacquese Ferranda vydané v roce 1640 pod názvem *Erotomania*,¹⁹ zabývá především erotickou melancholií, i zde můžeme najít (a to především v úvodních kapitolách) několik zmínek o fungování sleziny, které nám mohou pomoci o tomto tématu sestavit opět o něco ucelenější obraz. Obecně lze říci, že se Ferrand shoduje se staršími teoriemi, které prezentoval například výše zmíněný André du Laurens či Robert Burton – existuje několik druhů melancholie (nejtypičtější tři), přičemž jeden z nich, nazývaný jako „*hypochondriacall melancholy*“ je spojený s orgány břišní dutiny (nejčastěji jsou zmiňovány játra, slezina, mezenterické žíly, střeva či děloha – např. Ferrand konkrétně uvádí „*the veine of the Matrix*“). Zajímavé je, že Ferrand erotickou melancholii řadí právě do této skupiny melancholických onemocnění a zmiňuje, že nejvíce zasažené při tomto druhu melancholie jsou játra a s nimi přímo spojené orgány.²⁰ Co se týče melancholie, tu Ferrand vnímal jako hlavní příčinu erotické melancholie (nebo náchylnosti k ní)²¹, a to jak v její přirozené formě (v tomto kontextu dokonce zmiňuje nebezpečí šílenství nebo sebevraždy)²² nebo jako výsledek přílišného zahřání žluči.²³

V díle dalšího lékaře, Humphreyho Brooka, věnovaném *sex res non naturales*,²⁴ najdeme k funkci sleziny jedinou, velmi strohou zmínku, a to když varuje před přílišným odpočinkem a zahálkou, které: „...*disposes you to Obstructions of the Liver, Spleen, Womb and Breast*...“.²⁵ Brooke zde tedy velmi neurčitě zmiňuje překážky ve správném fungování jater, sleziny, dělohy a prsou (plic?) vznikající jakožto důsledek nevyvážené životosprávy. Domnívám se však, že je velmi pravděpodobné, že těmito překážkami má na mysli melancholii (popřípadě hypochondrii). K tomuto závěru mě vedou jednak orgány, které Brooke zmiňuje, a které byly s těmito onemocněními tradičně spojovány (jak ostatně bylo naznačeno výše), ale také fakt, že melancholie mohla ve vnímání dobové lékařské literatury vznikat jako důsledek neregulovaného odpočinku či spánku, kdy se lidská mysl příliš oddávala vášním a fantaziím.

¹⁹ FERRAND, Jacques: *Erotomania or A treatise discoursing of the essence, causes, symptomes, prognostick, and the cure of love, or erotique melancholy*. Oxford, 1640.

²⁰ Tamtéž, s. 25–26, 80–81.

²¹ Jedná se o jednu z forem melancholického onemocnění, podle všeho poměrně často spojovanou s ženami, která souvisela s nezdravou fixací na objekt lásky.

²² Tamtéž, s. 327–328.

²³ Tamtéž, s. 64.

²⁴ BROOKE, Humphrey: *Ugienie or A conservatory of health. Comprized in a plain and practicall discourse upon the six particulars necessary to mans life viz. 1. Aire. 2. Meat and drink. 3. Motion and rest. 4. Sleep and wakefulness. 5. The excrements. 6. The passions of the mind. With the discussion of divers questions pertinent thereunto. Compiled and published for the prevention of sickness, and prolongation of life. By H. Brooke. M.B.* London, 1650.

²⁵ Tamtéž, s. 153.

O něco detailnější popis sleziny poskytuje práce Samuela Hawortha zaměřená na lidskou anatomii, poprvé vydaná roku 1680.²⁶ Slezinu zde Haworth definuje jako orgán, kde se shromažďuje ta více kyselá část krve. Tato kyselá tekutina (u níž Haworth zmiňuje, že *může* být nazývána melancholé) je pak smíchána s krví a žlučí, které ředí. Když dojde k překážkám ve fungování sleziny, znamená to podle Hawortha, že slezina nedokáže správně komunikovat s ostatními částmi lidského těla a předávat melancholé do krve a žluči, neznámá to však, že by slezina nedokázala z krve melancholé odvést.²⁷ Haworth se tak pravděpodobně vymezuje vůči staršímu pojetí poruch fungování sleziny, kde jakákoliv překážka ve fungování sleziny znamenala chybu ve fungování tohoto orgánu jako takového, nikoliv „pouze“ komunikačních kanálů, které slezinu spojovaly s ostatními orgány. V pozdější části tohoto díla, která se věnuje jednotlivým tělním tekutinám, Haworth objasňuje, že melancholé je ze sleziny do krve (a opačným směrem) filtrována skrze určitý typ membrány.²⁸

Další vývoj v chápání funkce sleziny lze pozorovat na dílech lékařů Davida Irishe, Richarda Browna a Richarda Blackmora. *Levamen infirmi* (lze přeložit jako *Útěcha pro nemocné*)²⁹ Davida Irishe bylo vydáno v roce 1700, skládá se ze tří částí a mělo sloužit jako poradce a průvodce léčbou pro nemocné. Mimo jiné obsahuje toto dílo například rady ohledně toho, jaký by měl být správný lékař, Irish zde zároveň využil příležitosti a *Levamen infirmi* naplnil hned několika reklamními sděleními, ve kterých vyzdvihoval své lékařské schopnosti.

Pro tuto studii je zásadní především druhá část *Levamen infirmi*, kde se David Irish věnuje melancholii, běsnění („frenzy“) a šílenství („madness“). Nejdříve se Irish zabývá melancholé, kterou dělí na přirozenou a nepřirozenou. Přirozená melancholé podle něj tvořila součást krve určenou k výživě (a to i přestože ji Irish považoval za méně kvalitní část krve), a nebo se jedná o zbytky z procesu výživy, které mají být dále vyloučeny z těla. Nepřirozená melancholé pak

²⁶ HAWORTH, Samuel: *Anthropologia, or, A philosophic discourse concerning man being the anatomy both of his soul and body: wherein the nature, origin, union, immateriality, immortality, extension, and faculties of the one and the parts, humours, temperaments, complexions, functions, sexes, and ages respecting the other are concisely delineated* / by S.H. London, 1680.

²⁷ Tamtéž, s. 89–90.

²⁸ Tamtéž, s. 166–167.

²⁹ IRISH, David: *Levamen infirmi: or, a cordial counsel to the sick and diseased. Containing I. Advice concerning physick, and what a physician ought to be; with an account of the author's remedies, and how to take them. II. Concerning melancholy, frensie, and madness; in which, amongst other things, is shew'd, how far they differ from a conscience opprest with the sense of sin, and likewise how they differ among themselves. III. A miscellany of pious discourses, concerning the attributes of God; with ejaculations and prayers, according to scripture rule. Likewise an account of many things which have happen'd since the creation. To which are added several predictions of what may happen to the end of the world. The whole being enrich'd with physical, pious, moral & historical observations, delightful to read, & necessary to know. By D. Irish, practitioner in physick and surgery, now dwelling at Stoke, near Guilford in Surry, where he is ready to serve any person, to the utmost of his skill.* London, 1700.

vzniká, když se melancholé, žluč či krev příliš zahřeje a změní tak svou podstatu.³⁰ V kapitolách, kde Irish vysvětluje roli melancholé a vznik melancholického onemocnění, sice nezmiňuje slezinu přímo, domnívám se však, že všechny tyto procesy měly probíhat ve slezině, obzvlášť když tuto pasáž srovnáme s pozdější částí *Levamen infirmi*, kde Irish slezinu popisuje přímo: „*The Member (I mean the Spleen) of the whole Body is greatest and worst favoured to behold, black of colour, and evil savoured if tasted, and giveth a manifest sign of Natures strong desire to that whereto it is most like: Hence the Spleen delights more in, and is better pleas'd with these muddy dregs, than it should be with purer and finer blood, which if it should be offer'd to other Parts, they would abstain, except great want so far overcame their aversion as to make them entertain a little of it.*“³¹ Irish tak melancholé (která je zde popsána jako „*muddy dregs*“) alespoň do jisté míry propojuje se slezinou, nepřipisuje slezině však melancholické onemocnění. To podle něj vzniká v jisté části mozku. Ve slezině (a v dalších orgánech břišní dutiny jako například hypochondriích či děloze) se může melancholie projevovat pouze v případě, kdy dojde k přerušení komunikace mezi mozkem a tímto orgánem. Tuto formu melancholie pak Irish, stejně jako jeho předchůdci, označuje za hypochondrickou.³²

Richard Browne se ve svém díle *Medicina musica*³³ věnuje léčebným účinkům hudby, zpěvu a tance, a to v kontextu melancholie, hypochondrie a hysterie. Toto dílo bylo poprvé vydáno v roce 1727, už o dva roky později bylo však vydáno znovu a doplněno o krátkou esej věnovanou slezině. Právě na tuto esej se nyní zaměříme detailněji.

Browne slezinu podle názoru antických lékařů („*it was the Opinion of the Ancients*“) označil za sídlo melancholie u mužů, zatímco u žen tuto roli zastávala děloha, přičemž podle Browna antičtí lékaři vnímali tyto dvě formy melancholie jako dvě rozdílná onemocnění (Browne na tomto místě pravděpodobně naráží na spojení melancholie a hysterie). Sám Browne zastával názor, že se jedná o jedno onemocnění, která se ovšem u mužů a u žen liší svými projevy.³⁴ Na tomto místě krátce zmíním, že ženská forma melancholie představuje specifickou problematiku, která není předmětem tohoto příspěvku. O ní se kromě Browna zmiňují například i Bright či Burton a ve velmi obecné rovině lze říci, že jednou z jejích příčin byly výpary ze zkažené

³⁰ Tamtéž, s. 39–40.

³¹ Tamtéž, s. 43.

³² Tamtéž, s. 41–42.

³³ BROWNE, Richard: *Medicina musica, or, A mechanical essay on the effects of singing, music, and dancing, on human bodies. Revis'd and corrected. To which is annex'd a new essay on the nature and cure of spleen and vapours.* London, 1729.

³⁴ Tamtéž, s. 69–70.

menstruační krve a byla považována za těžší formu melancholie než jaká byla její mužská varianta.³⁵

Jako původce melancholie Browne viděl poruchu ve vylučování „*animal spirits*“ (což měla být určitá forma výparů, skrze které mezi sebou jednotlivé části těla komunikovaly) a vyčerpání nervů. Problémy se slezinou pro Browna představovaly především jeden ze symptomů melancholie, zároveň ovšem se slezinou Browne spojuje hypochondrii a hysterii, které chápe jako jednu nemoc – „*cholick*“ – která se jinak projevuje u mužů (hypochondrie) a u žen (hysterie).³⁶ Hysterii tedy nevnímal jako zcela odlišné, samostatné onemocnění, ale pouze jako jednu z forem buď melancholie, nebo hypochondrie, jež byla typická pro ženy, a jež se od svých mužských ekvivalentů lišila především svými příznaky.

Tím nejvýznamnějším lékařem, kterým se tato studie zabývá, je Sir Richard Blackmore, jenž svá lékařská díla sepisoval až ke konci svého života, v době, kdy měl za sebou přibližně třicet let praxe. Aby jeho díla byla co nejpřístupnější pro širší veřejnost, psal je v běžné angličtině a snažil se vyhnout příliš odborným a složitým slovům a frázím. Pro tuto studii jsou zásadní dva spisy vydané v roce 1725, tedy čtyři roky před jeho smrtí: *A Treatise of the Spleen and Vapours* a *A Critical Dissertation upon the Spleen*.³⁷

V prvních kapitolách své *Treatise* Blackmore slezinu definuje jako systém membránovitých vláken, nervů a cév, které jsou spolu propojeny natolik těsně, že zde nezbývá žádné volné místo na to, aby se zde mohla nacházet jakákoliv tekutina (například melancholé – Blackmore se tak zřejmě vyhrazuje vůči staršímu pojetí sleziny, jež bylo popsáno výše), a zároveň zmiňuje několik orgánů (ledviny, játra, slinivku), které jsou vybavené určitými cestami, díky nimž mají tyto orgány schopnost očišťovat krev od „*noxious or encumbring Humors*“.³⁸ Domnívám se, že Blackmore zde popisuje melancholé, a tím pádem již tuto tekutinu nespojuje se slezinou, ale právě s výše zmíněnými orgány, které jsou ovšem stále součástí břišní dutiny. Blackmore tak stále ještě udržuje spojení mezi orgány břišní dutiny, melancholé a melancholií.

Co se týká funkce sleziny, té se Blackmore detailně věnuje v závěrečné části *Treatise*, nazvané *An Essay upon the Spleen*. Zde autor nejdříve odmítá pojetí antické medicíny, kde slezina

³⁵ BRIGHT, Timothie: *A Treatise*, s. 271–272, BURTON, Robert: *The Anatomie*, s. 33, 202, 213.

³⁶ BROWNE, Richard: *Medicine musica*, s. 79–81.

³⁷ V této studii je použito druhé, spojené vydání těchto dvou prací z roku 1726: BLACKMORE, Richard: *A Treatise of the Spleen and Vapours or Hypochondriacal and Hysterical Affections. With Three Discourses on the Nature and Cure of the Cholick, Melancholy, and Palsies. To which is added, A Critical Dissertation upon the Spleen, so far as concerns the following Question; Whether the Spleen is necessary or useful to the Animal posses'd of it?* London 1726.

³⁸ Tamtéž, s. 2–3.

představovala škodlivý či dokonce zbytečný orgán.³⁹ V návaznosti na to Blackmore rozvíjí teorii, kde slezina představuje orgán podílející se na rozmnožování.⁴⁰ V tomto pojetí chápal Blackmore slezinu jako místo, kde dochází ke zpomalení proudění krve, aby tato neproudila do reprodukčních orgánů příliš velkou rychlostí.⁴¹

Zároveň však Blackmore slezině přiznává určitou roli – minimálně když problémy se slezinou představují jeden z příznaků⁴² – při hypochondrii. Jedním dechem ale dodává, že se nejedná o jediný orgán, kde se hypochondrie projevuje, a jako příklad uvádí břicho, kde má podle Blackmore hypochondrie dokonce mnohem závažnější průběh než je tomu v případě sleziny.⁴³

Hypochondrii také Blackmore často v rámci svého díla nazývá „*the Spleen*“ a vzhledem k faktu, že se Blackmore ve svých dílech snažil používat ty nejrozšířenější fráze, domnívám se, že toto označení bylo ještě v 18. století pro hypochondrii zcela běžné.⁴⁴ Svůj názor na vztah hypochondrie a sleziny upřesňuje v dalších kapitolách: slezina jako taková podle něj nebyla sídlem hypochondrie, ale pouze místo, kde toto onemocnění může vzniknout působením zkažených šťáv.⁴⁵ Podobně jako jeho předchůdci, také Blackmore spojuje hypochondrii („*the Spleen*“) a hysterii („*the Vapours*“) a chápe je jako jedno onemocnění s různými projevy u mužů a u žen.⁴⁶ Opět se domnívám, že Blackmore používá označení „*the Spleen*“ a „*the Vapours*“⁴⁷ spíše kvůli jejich rozšířenosti a známosti, než že by se sám s těmito pojmy identifikoval, a to zvláště vezmeme-li v potaz Blackmoreovo časté vyhraňování se vůči starším (především pak antickým) lékařským autoritám a jeho skepticismus vůči slezině jakožto původci těchto onemocnění.

³⁹ Tamtéž, s. 5, 216–219.

⁴⁰ Tamtéž, s. 224–225.

⁴¹ Tamtéž, s. 228.

⁴² „...*the Spleen, which before was of a red and florid Colour; becomes now dark and livid.*“ – BLACKMORE, Richard: *A Treatise*, s. 16.

⁴³ Tamtéž, s. 236.

⁴⁴ JOHNSON, Samuel: *A Dictionary of the English language in which the words are deduced from their originals, and illustrated in their different significations by examples from the best writers: to which are prefixed, a history of the language, and an English grammar, 6th edition, by Samuel Johnson*. London, 1785, s. 710 – u hesla věnovanému slezině je jako jeden z významů popsán „*melancholy; hypochondriacal vapours*“ a je zde dokonce citován jistý „Blackmore“ – domnívám se, že se jedná o Richarda Blackmorea.

⁴⁵ BLACKMORE, Richard: *A Treatise*, s. 57, 249.

⁴⁶ Tamtéž, s. 96–97.

⁴⁷ JOHNSON, Samuel: *A Dictionary*, s. 922.

Závěr

Co nám vlastně všechny výše zmíněné prameny mohou říct o tom, jak angličtí raně novověcí lékaři chápali roli sleziny a spojení mezi slezinou, melancholé a melancholií? Shrneme-li poznatky, které nám poskytují prameny z konce 16. a ze 17. století, získáme obraz sleziny postupně přicházející o svůj status orgánu, jenž je sídlem melancholé a také jednou z příčin melancholie. I když prameny stále ještě přiznávají slezině určitou roli při zpracování melancholé a jejím dalším rozváděním do těla, jedná se většinou o očišťování melancholé, a to především očišťování melancholé z krve, přičemž je velmi důležité zmínit, že se stále jednalo o tekutinu, kterou slezina přijímala jako výživu. Slezina tak stále mezi ostatními orgány v lidském těle zaujímal výjimečné postavení – prameny většinou o černé žluči mluví jako o velmi odpudivé tekutině, která musí být nejprve očišťována, aby se vůbec mohla stát součástí výživy i pro ostatní orgány, zatímco slezina je popisována jako orgán v podstatě téměř předurčený k přijímání melancholé, který je vyživován pouze jejím prostřednictvím.

V 18. století můžeme vnímat další posun v chápání funkce sleziny a jejího vlivu na melancholii, hypochondrii a hysterii. Příčiny těchto onemocnění jsou hledány jinde – především v mozku – a slezina, ačkoliv stále ještě určitým způsobem propojena s hypochondrií, téměř zcela přichází o svůj status „výjimečného“ orgánu. Ani ve svém spojení s hypochondrií už slezina nehraje klíčovou roli, jedná se pouze o jeden ze zasažených orgánů, popř. o orgán, kde se hypochondrie projevuje nejtypičtěji. Z jazyku, který výše zmínění lékaři používali pro popis sleziny a jejího vztahu k melancholé, melancholii a hypochondrii, však vyplývá, že i přes snahy vysvětlovat melancholii a hypochondrii v podstatě jako poruchu v komunikaci mezi mozkem a ostatními orgány lidského těla, bylo poměrně obtížné vymýtit představu o slezině jakožto původci a hlavním činiteli těchto onemocnění. Jako příklad zde může sloužit označení pro hypochondrii, které ve své práci, *A Treatise of Spleen and Vapours*, používal Richard Blackmore, a to i přestože on sám s tímto orgánem vznik hypochondrie či melancholie už vůbec nespojoval: „*the Spleen*“.

Resumé

Cílem tohoto příspěvku je sledovat vztah mezi melancholií jakožto primárně duševním onemocněním a lidským tělem, a to na příkladu sleziny – orgánu, který byl v lékařských textech v souvislosti s melancholií velmi často zmiňován. Na příkladu několika konkrétních, především lékařských děl Timothyho Brighta, André du Laurence, Roberta Burtona, Jacquese Ferranda, Humphreyho Brooka, Samuela Hawortha, Davida Irishe, Richarda Browna a Richarda Blackmora je sledována role, kterou slezina v rámci melancholie hrála, kromě toho také její fyziologické vlastnosti, její spojení s černou žlučí (melancholé) a vztah k dalším s melancholií poměrně často spojovaných onemocnění – hypochondrie a hysterie.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

BLACKMORE, Richard: *A Treatise of the Spleen and Vapours or Hypochondriacal and Hysterical Affections. With Three Discourses on the Nature and Cure of the Cholick, Melancholy, and Palsies. To which is added, A Critical Dissertation upon the Spleen, so far as concerns the following Question; Whether the Spleen is necessary or useful to the Animal posses'd of it?* London 1726.

BRIGHT, Timothe: *A Treatise of Melancholie*. London 1586.

BROOKE, Humphrey: *Ugienie or A conservatory of health. Comprized in a plain and practicall discourse upon the six particulars neccessary to mans life viz. 1. Aire. 2. Meat and drink. 3. Motion and rest. 4. Sleep and wakefulness. 5. The excrements. 6. The passions of the mind. With the discussion of divers questions pertinent thereunto. Compiled and published for the prevention of sickness, and prolongation of life. By H. Brooke. M.B.* London 1650.

BROWNE, Richard: *Medicina musica, or, A mechanical essay on the effects of singing, music, and dancing, on human bodies. Revis'd and corrected. To which is annex'd a new essay on the nature and cure of spleen and vapours*. London 1729.

BURTON, Robert: *The Anatomie of Melancholy*. Oxford 1638.

DU LAURENS, André: *A discourse of the preseruatiō of the sight: of melancholike diseases; of rheumes, and of old age. Composed by M. Andreas Laurentius, ordinarie phisition to the King, and publicke professor of phisicke in the Vniversitie of Mompelier. Translated out of French into English, according to the last edition, by Richard Surphlet, practitioner in phisicke*. London 1599.

FERRAND, Jacques: *Erotomania or A treatise discoursing of the essence, causes, symptomes, prognostick, and the cure of love, or erotique melancholy*. Oxford 1640.

HAWORTH, Samuel: *Anthropologia, or, A philosophic discourse concerning man being the anatomy both of his soul and body: wherein the nature, origin, union, immateriality, immortality, extension, and faculties of the one and the parts, humours, temperaments, complexions, functions, sexes, and ages respecting the other are concisely delineated / by S.H.* London 1680.

IRISH, David: *Levamen infirmi: or, a cordial counsel to the sick and diseased. Containing I. Advice concerning physick, and what a physician ought to be; with an account of the author's remedies, and how to take them. II. Concerning melancholy, frensie, and madness; in which, amongst other things, is shew'd, how far they differ from a conscience opprest with the sense of sin, and likewise how they differ among themselves. III. A miscellany of pious discourses, concerning the attributes of God; with ejaculations and prayers, according to scripture rule. Likewise an account of many things which have happen'd since the creation. To which are added several predictions of what may happen to the end of the world. The whole being enrich'd with physical, pious, moral & historical observations, delightful to read, & necessary to know. By D. Irish, practitioner in physick and surgery, now dwelling at Stoke, near Guilford in Surry, where he is ready to serve any person, to the utmost of his skill.* London 1700.

JOHNSON, Samuel: *A Dictionary of the English language in which the words are deduced from their originals, and illustrated in their different significations by examples from the best writers: to which are prefixed, a history of the language, and an English grammar, 6th edition, by Samuel Johnson.* London 1785.

JORDEN, Edward: *A briefe discourse of a disease called the suffocation of the mother. Written vppon occasion which hath beene of late taken thereby, to suspect possesion of an euill spirit, or some such like supernaturall power. Wherin is declared that diuers strange actions and passions of the body of man, which in the common opinion, are imputed to the diuell, haue their true naturall causes, and do accompanie this disease. By Edvvard Iorden Doctor in Physicke.* London 1603.

Literatura

DIOGINI, Renzo et al.: *History of splenectomy*. International Journal of Surgery, 2013, 11 (1), s. 42–43.

JACKSON, Stanley W.: *Melancholia and Depression from Hippocratic Times to Modern Times*. London, 1990.

JOUANNA, Jacques: *Greek Medicine from Hippocrates to Galen: Selected Papers*. Brill, 2012.

MCCLUSKY, David A. III. et al.: *Tribute to a Triad: History of Splenic Anatomy, Physiology and Surgery - Part I*. World Journal of Surgery, 1999, 23, s. 311–325.

PARASKEVAS, George K. et al.: *Knowledge of the anatomy and physiology of the spleen throughout Antiquity and the Early Middle Ages*. Anatomical Science International, 2016, 91 (1), s. 43–55.